

ОСТАП ГРИЦАЙ ЯК ІНТЕРПРЕТАТОР ШЕВЧЕНКОВОГО ТЕКСТУ (на матеріалі аналізу перекладу поеми «Кавказ» німецькою мовою)

У статті досліджено текст перекладу поеми Т. Шевченка «Кавказ», здійсненого О. Грицаєм, у контексті перекладацької діяльності поч. ХХ ст.

Зауважено, що для перекладацької техніки О. Грицяя характерні такі риси, як підбір точного еквівалента до тексту оригіналу, уважне відтворення його ідейного змісту та стилістичних засобів.

Ключові слова: *текст перекладу, текст оригіналу, перекладацька техніка, стилістичні засоби.*

Прима Л.А. Остап Грицай как интерпретатор шевченковского текста (на материале анализа перевода поэмы «Кавказ» на немецкий язык). *В статье исследован текст перевода поэмы Т. Шевченко «Кавказ», выполненный О. Грицаем, в контексте переводческой деятельности нач. ХХ века.*

Замечено, что для переводческой техники О. Грицяя характерны такие черты, как подбор точного эквивалента к тексту оригинала, внимательное воспроизведение его идейного содержания и стилистических средств.

Ключевые слова: *текст перевода, текст оригинала, переводческая техника, стилистические средства.*

Прима L.A. Ostap Hrytsay as the interpreter of Taras Shevchenko's poems (on the basis of the analyses of the German translation of the poem «Caucasus»). *The article investigates the translation of the poem «Caucasus» by T. Shevchenko made by O. Hrytsay in the context of the translation activity at the beginning of the 20th century.*

Here we see such translator's techniques that are characteristic of O. Hrytsay: as finding the exact equivalent to the original text, the attentive reproduction of the plot and the idea of the work and stylistic means.

Keywords: *rendered text, text of the original, translator's techniques, stylistic means.*

Ім'я нашого талановитого земляка Остапа Грицяя (1881–1954) – письменника, літературного критика та перекладача – повертається в рідну літературу із попелу забуття, упевнено струшуючи із себе чималий пласт табуйованих нашарувань – політичний емігрант, буржуазний націоналіст, син священика та ін. До цього доклали чимало зусиль літературознавці дрогобицького Франкового вузу. Відрадно, що сьогодні на факультеті романогерманської філології діє перекладацький центр імені Остапа Грицяя, заснований з ініціативи професора Миколи Зимомрі, систематично проводяться науково-практичні конференції, де зачитуються доповіді про різні аспекти творчої спадщини письменника, відбуваються презентації. Нещодавно побачили світ прозові та поетичні твори [3], а також перекладацький доробок О. Грицяя [4], яким рясно всяєні шпальта нині раритетного віденського видання «Ukrainische Nachrichten». Однак це лише частина його сумлінної, натхненної визвольними ідеями праці на літературній ниві, що вартує пильної уваги сучасного читача та науковця.

Особливо приваблює німецькомовна шевченкіана О. Грицяя. Досліджено, що чимала кількість його перекладів увійшла до відомих видань творів

Т. Шевченка в Україні та поза її межами. До найбільш авторитетних відносять зібрання творів Т. Шевченка «Шевченко в чужих мовах», яке видав Український науковий інститут у Варшаві 1938 р. У німецькому розділі фігурує шість перекладів О. Грицяя: «Ach! Ich bin so allein...», «Die Sonne scheidet...», «Der Prophet», «Wenn ich schöne Schuhe hätte...», «Die Feuer loh'n...», «An die Muse». Наступне видання – це випущена 1955 р. у Відні вибрана лірика Т. Шевченка «Die ukrainische Lyrik 1840 – 1940. Ausgewählt und übertragen von Hans Koch». У дванадцятому томі творів Тараса Шевченка, що вийшов під редакцією Б. Кравцева 1963 р. (у Чикаго), знаходимо «Die Sonne scheidet...» та «Kaukasus». У капітальній праці «Taras Ševčenko. Sein Leben und Werk» під редакцією Юрія Бойка та Ервіна Кошмідера (1965) натрапляємо на переклади О. Грицяя таких Шевченкових поезій, як «Мені однаково...», «Пророк», «Якби мені черевички...», «Огні горять...», «Я не нездужаю нівроку...». Усе це свідчить про зрілість перекладів О. Грицяя та їх високий мистецький рівень.

Парадоксально виглядає нині той факт, що в радянські часи О. Грицяя як інтерпретатора поезії Шевченка залишався для українського читача невідомим. Про нього навіть немає окремого гасла в «Шевченківському словнику». Щоправда, треба віддати належне Я. Погребенник, яка не обминула увагою перекладну шевченкіану О. Грицяя і вказала назву часопису («Ukrainische Nachrichten»), у якому він друкувався. Назвати ж ім'я тлумача – емігранта та борця за незалежність України – не дозволяли їй цензурні умови 1978 року [7: 19–20].

Ім'я О. Грицяя та відомості про його переклади все ж з'являлися за радянських часів у науковій літературі. Першим назвав О. Грицяя серед відомих перекладачів творів Т. Шевченка німецькою мовою Б. Гавришків [2], учений перерахував також літературно-критичні статті О. Грицяя про І. Франка, друковані в «Ukrainische Nachrichten» 1916 року, проте не зміг указати їх автора, над яким тяжіло тавро політичного емігранта. Схвально оцінку його перекладам поетичних творів Кобзаря дав М. Зимомря [4: 229]. Заслуги О. Грицяя (поруч з А.-Ш. Вуцкі) у справі популяризації літературного доробку Лесі Українки в німецькомовному світі окреслив Ф. Погребенник [6]. Про роль О. Грицяя як популяризатора творчості І. Франка серед німецьких читачів йшлося також у матеріалах міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО «Іван Франко і світова культура» (1986) у статті австрійського літератора Г. Витженса [16].

Інтерес до перекладацького набутку письменника-емігранта помітно зріс в умовах незалежної України. У цей період з'явилися перші студії з дослідження його перекладів. Я. Погребенник скрупульозно проаналізувала німецькомовну версію «Енеїди» І. Котляревського (перші 12 строф), опубліковану О. Грицяем 1915 року [8]. Окремі переклади Шевченкових поезій нашого земляка досліджував Я. Лопушанський, який указав на їх високий художній рівень, відзначивши зокрема «майстерне відтворення ідейного змісту», вдалу ритміку, «вишукано підібрані рими», адекватний вибір лексичних одиниць у цільовому тексті, що зберігає емоційну функцію оригіналу [5: 207–208]. Низку поезій із німецькомовної шевченкіани О. Грицяя проаналізувала авторка цієї статті [10]. Однак ще й сьогодні більша частина цих перекладів належно не досліджена й не оцінена.

Настав час заповнити прогалину в історії української літератури – доповнити панораму розвитку українсько-німецьких літературних взаємин ще однією непересічною постаттю, що збагатила історію української літератури своїм помітним перекладацьким доробком. Тож мета цієї розвідки – указати на вагомість внеску О. Грицяя у справу популяризації Шевченкового слова в німецькомовному світі, у процес українсько-німецького діалогу культур, відзначити особливості його творчої перекладацької манери. Предметом цього дослідження послужила Шевченкова поема «Кавказ», подана в переломленні на німецьку мову О. Грицаєм на сторінках часопису «Ukrainische Nachrichten».

У перекладній літературі початку ХХ ст. творчість Т. Шевченка репрезентована найширше. Він був одним із перших українських поетів, чие ім'я здобуло визнання далеко за межами батьківщини. Посилення національно-визвольних рухів на території Австро-Угорської монархії викликало неабиякий інтерес до творів поета-борця проти будь-якого національного та соціального поневолення. Статті про Т. Шевченка та переклади його поезій публікують численні газети та журнали того періоду: *Ruthenische Revue*, *Ukrainische Nachrichten*, *Ukrainische Rundschau*, *Slavisches Tagblatt*, *Neue Freie Presse*, *Leipziger Theater- und Intelligenzblatt*, *Die Zukunft*, *Wiener Slavisches Tagbuch*, *Die Zeit*, *Ukrainische Studie* та ін. Деякі поезії Т. Шевченка перекладались неодноразово, наприклад, «Заповіт» – 13 разів, «Минають дні, минають ночі...» – 7.

Процес становлення і розвитку німецької шевченкіани детально простежений у монографії Я. Погребенник «Шевченко німецькою мовою» [9]. Вона дослідила, що першим перекладачем творчості Т. Шевченка був австрійський письменник Йоганн Георг Обріст, який 1970 року видав у Чернівцях нарис про життя великого українського поета та низку перекладів його поезій. Це були в основному вільні переклади. Його справу продовжив німецький поет і перекладач Віктор Умляуф, який опублікував 1883 р. поему «Кавказ» німецькою мовою. Через 20 років естафету німецьких літераторів підхопили українські – П. Скобельський та К. Клемкович, проте, як указує дослідниця, у їх інтерпретаціях траплялися значні відходи від тексту оригіналу.

Справжнє відтворення ідейно-художньої вартості творчості Тараса Шевченка розпочалось на початку ХХ століття з перекладами Івана Франка, Юлії Віргінії, Остапа Грицяя та інших митців.

Значну частину поетичної спадщини Т. Шевченка (120 творів) О. Грицяй переклав, маючи намір видати «Кобзар» німецькою мовою, проте за відсутністю коштів запланована збірка не вийшла друком. Усе ж окремі поезії, надруковані з нагоди відзначення ювілейних дат поета на сторінках «Ukrainische Nachrichten», засвідчують глибоке осмислення перекладачем своєрідності творів Т. Шевченка, його вміння зберегти ідейну наповненість, ритміко-інтонаційні форми та образну систему оригіналу. Відомий шевченкознавець П. Зайцев відносить німецькі переклади Шевченкових творів, зроблених О. Грицаєм, до найкращих [1: 62].

На шпальтах «Ukrainische Nachrichten» О. Грицяй надрукував понад 30 своїх поетичних перекладів із «Кобзаря». Серед них – поему «Кавказ»

(«Kaukasus») [14: № 79–80, 5–6], у якій особливо виразно звучав гнівний протест проти поневолення й рабства. Німецькомовний переклад О. Грицає мав донести до свідомості німецького читача волелюбний характер творчості одного з кращих художників слова українського народу.

Як відомо, у політичній ліриці Т. Шевченка поема-інвектива «Кавказ» (1845) посідає визначне місце. Поет осуджує в ній війну царизму проти горців і славить боротьбу народу за волю. У творі поєднано в одне ціле сатиру на соціально-політичну систему миколаївської Росії, оду свободі та реквієм приятелеві поета – Якову де Бальмену, який загинув у війні на Кавказі.

Поема «Кавказ» має складну структуру, кожна строфа – іншу кількість рядків, свою мелодику, своє ідейне навантаження. О. Грицай близько підійшов до оригіналу при відтворенні всіх його композиційних та ідейно-естетичних аспектів.

Образ Прометея в заспіві є уособленням невмирущості народу, його вольовних прагнень. Тому О. Грицай послідовно утверджує у своєму перекладі ідею волелюбності; він це робить досить своєрідно, намагаючись послідовно втілювати образ свободи, причому не лише за допомогою слів «воля», «вільний», а й «правда», «справедливість», що символізують волю. Слово «воля» уживає він навіть замість слова «душа». Простежимо: у Шевченка – *І сміється знову*, в перекладі – *Und es lächelt freier, He vмирає душа наша – Ewig siegreich wird die Freiheit, He скує душі живої – Nie vermag er freier Seele Freies Wort zu knechten, великого Бога – dem Allgerechten*. Такий підхід вважаємо виправданим, оскільки він допомагає увиразнити важливу ідею свободи народу, чіткіше відтворити його наполегливу боротьбу за здійснення віковичної мрії.

О. Грицай не просто шукає змістових відповідників для Шевченкових рядків, а прагне зберегти всі образи, зокрема експресії, щоб якнайповніше повторити німецькою мовою картини, намальовані поетом. Утрату одного експресивного образу він компенсує введенням іншого чи поглиблення наявного, але вираженого менш емоційно. У заспіві Т. Шевченка сувору тональність створює алітерація «р» у початкових рядках, а спорідненість звукової будови слів *гори* і *горе* ніби згущує картину горя, у німецькій мові така асоціація відсутня. Тому в перекладі О. Грицай замість *за горами гори* обирає варіант *weit dämmern die Berge im Wolkengeflute*, де лексема *dämmern* створює пригнічений настрій, насторожує, а *вжите* замість *хмарою повити im Wolkengeflute* не знижує емоційності; *кровію полити* замінено ще експресивнішим *кров'ю напоєні*. Так в уяві читача вимальовується трагічно-сумний пейзаж краю, у якому йде загарбницька війна і гинуть тисячі невинних людей.

Зміст двох наступних строф – монологу поета, зверненого до Бога, – О. Грицай переклав дуже близько до оригіналу, лише з незначними відхиленнями від тексту джерела. Виразний древньоруський фразеологізм *на прох стати* замінено менш емоційним *rechten*, зате у вислів *хліб місити потом і сльозами* перекладач додає епітет *schwer* для підсилення експресії; частково збережено повтор *плакать* (він у Т. Шевченка потрійний), що поглиблює образ нещасливої долі народу, його безправ'я перед загарбником, у перекладі – це подвійне повторення *klagen*. Епітет *п'яна* в рядку *А правда наша п'яна спить* О. Грицай уважав важким для розуміння, бо тут прикметник ужито в

переносному значенні. В українському вірші – це синонім до *отруєна*, тобто йдеться про великодержавну пропаганду про царські «милості» для підкорених народів. О. Грицай перекладач епітет *n'яна* інакше: *Und unsere Wahrheit schläft wie tot*. Не підібрав перекладач більш точного аналога для метонімічно колоритного *лягло кістками*, уживши нейтральне *tot fallen*. Емоційні ж втрати цього рядка він компенсує в наступному, у який вводить образ бойні (*Mordschlachtbänke*), тобто ставить знак рівності між війнами, що провадить царизм, і кривавою бойнею.

О. Грицай зберігає сатиричні гіперболи (наприклад: війна – полювання), подані в зростаючій градації, у формі окликів та риторичних запитань, чим досягає великої емоційної напруги перекладу, наприклад:

... Слава! Слава!	Heil ertöne!
Хортам, і гончим, і псарям,	Den Hunden, Treibern und dem Zar!
І нашим батюшкам – царям	Gepriesen sei ihr Ruhm – Fürwahr!
Слава! [12: т. 1, 247–249]	Heil! Heil!

Замість анафоричного запитання *А сльоз? А крові?* інтерпретатор знайшов не менш виразний аналог *Ringsum nur Blut und Tränenflut!*

Як і в попередніх строфах, О.Грицай посилює в наступній (*І вам слава, сині гори...*) образ волі:

Борітеся – поборете,	Kämpfet nur und ihr bleibt Sieger!
Вам Бог помагає!	Und Gott, der Gerechte,
За вас правда, за вас слава	Wird mit euch, und Kraft, und Freiheit,
І воля святая!	Und der Wahrheit Mächte!

Як бачимо, тлумач переклав слово *слава* як *сила*, а іменник *Gott* ужив з епітетом *der Gerechte*. Він зберіг частково афористичність звучання Шевченкового заклик *Борітеся – поборете*, – *Kämpfet nur und ihr bleibt Sieger*, а також інших крилатих фраз із поеми, наприклад, оксиморону *Од молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує: Von Moldau ab bis zum Finnländer in allen Sprachen schweigt man hier*.

Т. Шевченко залишив неперекладеними побутові реалії горців – слова *чурек* і *сакля*, які багатьом людям інтернаціональної імперії були відомі через фольклор. Перекладач не повторює поета, уважаючи, що німецькомовний читач не зрозуміє цих лексем, а тому подає їх в перекладі загальноновживаними *Haus* і *Brot* або фразеологізмом *Hab und Gut*.

Для досягнення сатирично-викривального ефекту Т. Шевченко пародіював у своїй поемі-інвективі мову царських чиновників, преси, духовенства, які підтримували колоніальну політику російської імперії. Лексеми такого характеру О. Грицай перекладав із допомогою загальноновживаних слів, шляхом опису, що, безперечно, знижувало сатиричний тон твору, наприклад: *читаєм Божії глаголи – da wir die Bibel ja verstehen, Сибір неісходима – wie endlos nur Sibiriens Länder, ми – не гіпанани – nicht Spanier sind wir* і т. д. Подібний метод застосовується і при передачі колоритної розмовної лексики: *дерти, шкура, патинки*. Їх відповідники *nimm, die Haut, die Schuhe* є нейтральними, а тому переклад дещо тонально бідніший, ніж оригінал. Зустрічаються і влучні відповідники:

<i>[...] В нас деру, Деру та дай, І просто в рай [...]</i>	<i>[...] Nimm Und gib uns flott, Und marsch zu Gott.</i>
--	--

Уведення команди *marsch* та прислівника *flott* активізувало сатирично-іронічне звучання перекладу.

В інших фрагментах тексту посилюється звинувачувальний, гнівний тон у характеристиці апологетів царизму, яких Т. Шевченко називав *суєсло-вами, лицемірами, Господом проклятими*. В О. Грицяя вчувається більш гостре обурення:

*O – ihr Lügner, Pharisäer
Gottverfluchte Rotte.*

Доповнивши вираз *Господом прокляті* словом *Rotte*, О. Грицяй порівнює таким чином царських слуг зі злочинцями.

Безмежність загарбницьких апетитів імперії тлумач підкреслює в інших рядках:

<i>Все покажем! Тільки дайте Себе в руки взяти.</i>	<i>Alles zeigen wir nur kommt schon Mal in unseren Rachen.</i>
---	--

Німецькі рядки звучать більш гнівно завдяки введенню іменника *Rachen*, що вказує на надмірний апетит поневолювачів Кавказу.

О. Грицяй посилює гнівне звучання фраз, у яких розвінчується грабіжницька кровопролитна політика самодержавства, введенням додаткового образу – *Scherge*, тобто ката:

<i>[...] бо вже взяли І поле, і море.</i>	<i>Dies nur, das Meer, Felder Nahm schon unser Scherge.</i>
---	---

Перекладацькі знахідки та хиби трапляються у зверненні до друга, Якова де Бальмена, тобто в останніх строфах інвективи. Для антитези *кров добру, не чорну* О. Грицяй використав менш яскравий епітет *edles Blut*, виразніше вказуючи на те, що не зі своєї волі опинився художник-аматор на Кавказі. Вдало перекладено рядок *З московської чаши московську отруту – Hast du Moskaus bitterm Gifttrunk dort genossen*, де іменник іншого стильового навантаження *чаши* упущено й замінено рівнозначним *насолодитись напоєм* та деталізовано епітетом. Це зберегло емоційність висловленої думки, дещо порушивши простоту мови оригіналу.

Незважаючи на поодинокі лексичні чи інтонаційні недосконалості, переклад О. Грицяя відтворює ідейну наснаженість і художнє багатство першотвору. Як відомо, «Кавказ» трансформували німецькою мовою багато перекладачів – Вольдемар Каверау, Віктор Умляуф, Сергій Шпойнаровський, Іван Франко, Юлія Віргінія, Еріх Вайнерт та ін. Проте саме німецькомовна версія О. Грицяя була вміщена Б. Кравцевим в антологію перекладів Т. Шевченка чужими мовами «Шевченкове слово і слава» [11: 193–194], що зайвий раз указує на її високий художній рівень.

Перекладена О. Грицяем поема дає підставу розмірковувати про особливості його творчої манери. Це передовсім перекладацька точність, що передбачає передачу найістотніших змістових і стилістичних структур тек-

сту з максимальним наближенням до оригіналу, при цьому другорядне може опускатися, замінюватися чи розширюватися за допомогою введення інших додаткових штрихів, уважно відтворення ідейного змісту першотвору, його ритмічного малюнка. Переклад О. Грицяя можна кваліфікувати як сумлінний, по-справжньому мистецький. Він справляє на читача таке ж сильне враження, що й оригінал.

Зауважимо, що проведений нами аналіз перекладу О. Грицяя поеми Т. Шевченка «Кавказ» не претендує на вичерпність чи остаточну оцінку. Щоб говорити про науково вивірену оцінку цього твору, не можна обійтися однією-двома розвідками чи інтерпретаціями. Потрібен комплекс досліджень, плюралізм поглядів на справу іншомовної інтерпретації загалом. Варто також зіставити німецькомовну версію поеми «Кавказ» О. Грицяя з іншими, виконаними відомими українськими та німецькими перекладачами (передовсім І. Франка). І лише тоді матимемо об'єктивну картину його перекладацької техніки – техніки, яку, вочевидь, варто наслідувати й сучасним перекладачам.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Винар Л.** Остап Грицяй. Життя і творчість / Л. Винар. – Клівленд : Накладом Української Академічної Громади «Зарево», 1960.
2. **Гавришків Б.** З історії німецької Шевченкіани / Б. Гавришків // Архіви України. – 1969. – № 2. – С. 36–42.
3. **Грицяй О.** Твори / О. Грицяй. – Т. 1 : Художні твори [упоряд. та автор передмови і коментарів Л. Прима; автор післямови М. Зимомря]. – Дрогобич : Посвіт, 2009.
4. **Грицяй О.** Українська епіка і лірика німецькою мовою / О. Грицяй [Упорядник та автор передмови Л. Прима; автор післямови М. Зимомря]. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2007.
5. **Лопушанський Я.** Українська класика в німецькомовних інтерпретаціях О. Грицяя / Я. Лопушанський // Wiener Slavistisches Jahrbuch. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996. – Band 42. – S. 205–216.
6. **Погребенник Ф.** Леся Українка і зарубіжні літератури // Радянське літературознавство. – 1971. – № 2. – С. 48–60.
7. **Погребенник Я.** Австрійська література і Т. Г. Шевченко / Я. Погребенник // Шевченківський словник. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1978. – С. 19–20.
8. **Погребенник Я.** Спроби перекладу І. П. Котляревського німецькою мовою / Я. Погребенник // Творчість Івана Котляревського в контексті сучасної філології. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 129–141.
9. **Погребенник Я.** Шевченко німецькою мовою / Я. Погребенник. – К. : Наук. думка, 1973.
10. **Прима Л.** Поезія Тараса Шевченка в німецькій інтерпретації Остапа Грицяя / Л. Прима // Науковий вісник Чернівецького університету. Словянська філологія. Збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 112–116.
11. **Шевченкове слово і слава.** Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами [за редакцією й статтями Богдана Кравцева]. – Чикаго : Видавництво Миколи Денисюка, 1964.
12. **Шевченко Т.** Повне збір. творів : у 12 т. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1.
13. **Duden.** Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim : Dudenverlag, 1996.
14. **Schewtschenko T.** Kaukasus : Aus dem Ukrainischen übersetzt von O. Hrycaj // Ukrainische Nachrichten. – Wien, 1916. – № 79–80. – S. 5–6.
15. **Szymonrja N.** Die Rezeption ukrainischen Literaturgutes im deutschen Sprachgebiet von den Anfängen bis zur Großen Sozialistischen Oktoberrevolution von 1917. – Diss. – Berlin, 1972. – S. 314–315.
16. **Wytrzens G.** Zum literarischen Schaffen Frankos in deutscher Sprache // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.) : у 3 кн. – К. : Наук. думка, 1990. – Кн. 1. – С. 58.